

Čítanka pro teenagery aneb Kapuce od mikiny

Radomil Novák, Ivana Gejgusová, PDF OU v Ostravě

radomil.novak@osu.cz

Klíčová slova: povídky, četba pro teenagery, motivace k četbě, metodika četby

Key words: short stories, reading for teenagers, motivation for reading, methodology of reading

A Reader for Teenagers or a Hood of a Sweatshirt

Within the project *Kapuce od mikiny* (*A Hood of a Sweatshirt*) a collection of 15 short stories came into existence. The book is intended for teenage readers and it is accompanied with a methodological handbook. Both books became a basis for reading lessons at primary schools and for university seminars focused on using artistic literature in teaching. The collection of poems brings current topics. Its form attempts to attract the reader's interest and motivate him for further reading. Using short stories in teaching is supported by the methodology based on principles of critical thinking.

Úvodem

„Kapuce je hebké a příjemné teplo. Kapuce je ochrana před větrem. Kapuce je ulita, bunkr.“¹

Společnost *Celé Česko čte dětem*, která už od svého založení v roce 2006 rozvíjí a podporuje prostřednictvím bezpočtu aktivit a projektů čtení dětí a mládeže, nabídla v projektu *Kapuce od mikiny*² čtenářské dílny pro základní školy (nižší stupně gymnázií) a také semináře pro vysokoškolské studenty oboru učitelství (češtiny, občanské výchovy, psychologie). K tomuto projektu vznikly dvě publikace, z nichž první představuje soubor 15 krátkých povídek, druhá je pak metodickou příručkou k nim.

V současné multimediální a globalizované společnosti, v níž má kniha (potažmo literatura) mnoho konkurentů a jeví se stále více jako cosi téměř nadbytečného, učitelé v literární výchově (a stejně tak rodiče) tápou, co nabídnout jako atraktivní četbu dospívajícím. Projekt *Kapuce od mikiny* se v tomto kontextu jeví jako přinejmenším vykročení jiným směrem, co se týká tematiky a formy uměleckého textu i nabízené metodiky práce s ním.

Autoři projektu oslovili 15 současných autorů a autorek, aby napsali jednu povídku s tématem, které by mohlo oslovit současného dospívajícího jedince. Text vytvořený „na zakázku“ v sobě sice může skrývat jistá nebezpečí (schematičnost, přílišná didaktičnost, nepřesvědčivé pointy, prvoplánová řešení konfliktů), na druhou stranu však může pomoci autorům v soustředění na předem vytipovaná aktuální témata, která mají velkou šanci oslovit cílovou skupinu čtenářů. Forma povídky se navíc ukazuje pro práci s textem v hodinách literární výchovy jako přiměřená rozsahem i stavbou.

¹ Citováno z úvodního motta ke knize.

² Více o projektu lze najít na stránkách společnosti *Celé Česko čte dětem* [online] Dostupné z <<https://celeceskoctedetem.cz/kapuce-od-mikiny>>.

Povídkové knihy různých autorů a autorek na předem dané téma mají nejen v současné české knižní produkci své místo i tradici³, a to zvláště pro dospělé čtenáře, avšak pro dospívající, o kterých se obecně soudí, že čtou málo, nebo nečtou vůbec (zvláště chlapi)⁴, se tento typ knihy a publikačního záměru objevuje zcela ojediněle. Právě proto možná kniha vzbudila obrovský zájem jak ze strany učitelů, tak ze strany rodičů a dětí, jak potvrdily čtenářské lekce prováděné na školách v Moravskoslezském kraji.

1. Autorské strategie a tematické okruhy

„A co všechno se do takové kapuce vejde? Všechno.... Smutek, hněv, strach, žal, ale i radost, sny, tužby a lásky.“⁵

Spektrum autorů povídkové knihy *Kapuce od mikiny* je více než široké ať už perspektivou generační, žánrovou, tematickou nebo recepční. Ukazuje se jiný zkušenostní rámec, který je dán nejen věkem, vlastní rodičovskou zkušeností, obecně individuálním vnímáním současné společnosti, ale také zkušeností autorek a autorů s psaním pro děti a mládež.

Už v úvodní povídce *Pogo andělů na špičce jehly* Petra Stančíka (1968) se ukazuje, že ani zkušenost s psaním pro děti nemusí být zárukou toho, že je autor schopen napsat text pro teenagera, aniž by nesklouzl k poučnému tónu. Stančíka známe jako skvělého mystifikátora v tvorbě pro dospělé (*Mlín na mumie*, 2014), v jeho bibliografii však najdeme i tituly pro menší čtenáře (příběhy o jezevci Chrujdovi). Titul jeho povídky je už na první pohled dosti složitý a komplikovaně odkazuje na středověkou scholastiku⁶. Pogo z názvu odkazuje na tanec bez pevného řádu a další souvislost najdeme přímo v textu, v němž se objevuje zmínka o kapele *Angels dancing on the head of a pin*. Stančík zvolil formu mailové korespondence mezi hrdinkou a fiktivní postavou kapitána-správce majáku kdesi v Sargasovém moři. Romantické a dobrodružné rekvizity symbolizují představy hrdinky, která si do postavy kapitána projektuje někoho, kdo jí naslouchá, rozumí a poradí, protože je odvážný a moudrý. Ačkoli autorovi nelze upřít originalitu nápadů, umnou práci s jazykem a různými stylovými vrstvami, přesto působí promluvy kapitána strojeně a nepřesvědčivě. Stančík se to sice snaží maskovat obrazností, zůstává však prvoplánově čitelný: *„Internet se hodně podobá oceánu: většina jeho obyvatel jsou neškodné rybky, bezcílně plující v hejnech tam, kam je zanesou mořské proudy. [...] Ti nejzákladnější však číhají na kořist skrytí pod maskami hodných, nebo dokonce krásných tváří.“* (s. 14) Čtenářům se přímo předkládá jednoznačné řešení a návod: *„Pokud by ta holka s kyberšikanou pokračovala, řekni to rodičům nebo třídní učitelce a jděte s tím na policii.“* (s. 12).

³ Např. *Miliónový čas. Povídky pro Adu* (2014) s tématem cest, *Rodinné povídky* (2019) s tématem rodiny, *Krvavý Bronx* (2020) s tematikou brněnské čtvrti zvané Bronx, *Povídky na doma* (2022) s tématem domova ad.

⁴ Viz mnohaleté výzkumy čtenářství Jiřího Trávnička (např. *Čteme? Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize*, 2008; *Čtenáři a internet*, 2011; *Překnížkováno*, 2014; *Česká čtenářská republika*, 2017). J. Trávniček je také autorem doslovu k uvedenému knize.

⁵ Citováno z úvodního motta ke knize.

⁶ Jednou při veřejné disputaci dostal svatý Tomáš záladnou otázku: „Kolik andělů si může sednout na špičku jehly?“ Tomáš se nenechal vyvést z míry a bryskně odpověděl: „Na špičce jehly může sedět nekonečné množství andělů, neboť andělé jsou nehmotní.“

Také Petra Soukupová (1982), úspěšná autorka románů pro dospělé s tématy mezilidských vztahů, má ve své tvorbě tituly pro menší děti (*Bertík a Čmuchaadlo, Kdo zabil Snížka, Klub divných dětí*). Personální vypravěčka v její povídce *Tanečnice* budí svým živým jazykem dojem přirozenosti a autenticity, problém sociálního handicapu však působí trochu nadsazeně. Příběh má však i vnitřní předivo v líčení hrdinčiných nenaplněných tužeb a přání, pochyb a přemítání.

Personálního vypravěče má také povídka *Moje první já* Ester Staré (1969), speciální pedagožky a logopedky, jejíž tvorba je zaměřena především na dětského recipienta. Akčně pojaté vyprávění se odehrává ve virtuální realitě. Ta je nárazově narušována ozvuky ze skutečného světa (rodiče, babička, spolužáci). Zatímco pasáže líčící virtuální svět jsou překotné a velmi rychlé, a to zřejmě ve snaze přiblížit atmosféru plnou napětí a adrenalinu, ozvuky zvenčí jsou jen schematickým zpodobněním obvyklých promluv (pra)rodičů a spolužáků. Černobílým rozvržením dvou světů působí povídka prvoplánově a návodně, nemá další přesah.

Také další povídky nepřekračují hranici řemeslně odvedené práce, avšak mají dosti velký didaktický potenciál. V souboru jsou dvě povídky s chlapeckým hrdinou, v obou případech se jedná o autory píšící zejména pro menší děti. U Ondřeje Budeuse (1984), autora oceňované knihy *Hlava v hlavě* (2013), se v jeho prázdninovém příběhu *Habakuk* setkáváme s poměrně tradičním schématem příběhu dětí na táboře, do jejichž světa proniká kluk z vesnice. Jeho pohledem nahlížíme do citlivě projektovaného dětského světa s jeho konflikty: postižený chlapec se vzpomínkou na utonulého bratra versus „zloduch“, který ho šikanuje. Řešení konfliktu je opět návodné, handicapovaný se stává hrdinou, zlo je potrestáno.

Ani populární autorce románů Aleně Mornštajnové (1963), v jejíž bibliografii jsou tři knížky pro menší děti (*Strašidýlko Stráša, Kapka Ája, Teribear: Tajemství modré krabice*), se v staromilsky dobrodružném příběhu chlapců na *Hausbótu* nepodařilo přesvědčivě vybudovat napětí. Povídce moc nepomůže ani dobře odpozorované chování rodičů k dětem. Téma dodržování a porušování pravidel, zodpovědného chování připomíná spíše dobu předrevoluční.

Jedinou autorku bez přímé zkušenosti s psaním pro děti představuje v souboru Viktorie Hanišová (1980) a její povídka *To nechceš*. Ačkoli autorka píše hlavně pro dospělé, podařilo se jí využít toho, že se dobře orientuje v tématu narušení mezilidských vztahů. Její autorský vypravěč zkušeně odvypráví příběh dívky, která obtížně zvladatelné rodinné zázemí ventiluje postavením vůdce party a horečnatými nákupy značkových věcí. Aktuální téma je oslabováno poněkud černobílým rozvržením postav, aby se čtenář snadněji orientoval v axiologicky orientovaných tématech (peníze, luxus, vůdcovství versus skutečné přátelství, pomoc, solidarita).

V další skupině autorů a autorek se nacházejí zejména oceňovaní tvůrci s bohatou zkušeností s psaním pro děti a mládež, kteří se pohybují napříč různými žánry a mají na svém kontě bezpočet titulů. Mezi ně můžeme zařadit např. Alenu Ježkovou (1966) s povídkou *Layla*. Ježková si zvolila žánr sci-fi, téma ekologické katastrofy a hledání

alternativních míst k životu, využívá však poměrně hodně známé rekvizity a zápletky z filmových a seriálových produkcí s tématem přežití lidského druhu ve vesmíru.

Módní postapokalyptickou vizi budoucnosti využila ve své akčně laděné povídce *Lekce* i Klára Smolíková (1974). Také v její povídce je pointou šťastné probuzení z virtuálního světa budoucnosti bez rodičů do reality „maminčiny náruče“.

Téma samoty, citlivé hranice mezi přátelstvím a láskou, důvěrného a přátelského vztahu rodičů s dětmi vykresluje povídka Jany Šrámkové (1982) *Lísteček*, autenticky zprostředkovaný vnitřní svět hrdinky, kterou před osamělostí a úzkostnými pocity zachrání prostředí vlastní rodiny. Další variací na téma vztah rodičů a dětí najdeme v povídce Arnošta Goldflama (1946) *Hněv*. Útěk z domu v záchvatu hněvu a pocitu nespravedlnosti přiměje hrdinku k poznání pravého stavu věcí, uvědomování si vlastních chyb, sebeovládání.

K pomyslnému vrcholu sbírky, a to kompozičně, žánrově i z hlediska práce s jazykem, náleží povídky trojice zkušených a oceňovaných autorek. Zuzana Dostálová (1976) v povídce *Divná holka* pozitivně využívá téma odlišnosti a spojuje ho s fenoménem sociálních sítí, zdařile přitom své hrdince předává vlastní zkušenosti s hrou na violoncello, což příběhu dodává na autentičnosti. Ivona Březinová (1964) v povídce *Počítej do pěti* rafinovaně využívá gradující kompoziční výstavby (pět podkapitol odpovídá titulu povídky), což jí umožňuje zintenzivnit nejen tempo povídky, ale její tematickou (život v rodině s handicapovaným dítětem) a emocionální atmosféru. Absolutorium zasluží povídka *Hedvičino ráno* Ivy Procházkové (1953). Suverénní autorský vypravěč nás provede mnohovrstevnatým příběhem, ve kterém Procházková dokazuje schopnost zprostředkovat citlivé nitro hrdinky včetně všech nejednoznačností, konfliktů, předsudků, vlastního tápání. Autorka přesvědčivě buduje narůstání konečné pointy. Ve zkratce nastíní sociální statut hrdinky i její hodnotový svět, dokáže zachytit přerod hrdinky z poněkud snobské slečinky v odhodlanou a empatickou dívku, které se podaří zbořit vlastní předsudky a díky tomu získá odvahu být otevřená a pravdivá.

Originální a vypravěčsky suverénní je poslední povídka souboru *No more drama* nejmladšího autora popisovaného souboru Vratislava Maňáka (1988). Kompozičně autor pracuje s velmi krátkými odstavci, aniž by dodržoval chronologickou posloupnost událostí, čímž vytváří detektivní napětí celého příběhu. Vypravěčovo oko kamery snímá věcně a bez emocí události vedoucí k pohřešování hlavní hrdinky. Tento objektivní odstup od dění kontrastuje jednak s autentickou chatovou komunikací mezi hrdinkou a její spolužačkou, jednak se dvěma důležitými aluzemi. První z nich je odkaz na videoklip americké zpěvačky Mary J. Blidge *No more drama*, druhým z nich je aluze na německý film Toma Tykwera *Lola rennt*. Do racionálně komponovaného textu, který se podobá novinové zprávě, se tak dostává lyrizující složka mapující emocionální svět hrdinky vydané napospas „rdousícímu tempu světa, který po ní žádá bezchybné výkony“ (s. 160).

2. Didaktické aspekty projektu

Autorský tým stojící u zrodu projektu si byl vědom toho, že má-li povídkový soubor proniknout do školního prostředí a trvale v něm zdomácnět, je nutno k němu učitelům nabídnout kvalitně zpracovanou, s potřebami učitelů korespondující metodu. *Metodický sešit* ke sbírce povídek je výsledkem týmové práce, pod vedením Niny Rutové zpracovaly pedagožky, knihovnice a lektorky k jednotlivým povídkám metodické lekce. Jejich cílem je ukázat, jak je možno prostřednictvím vhodně zvoleného uměleckého textu otevírat aktuální, někdy tíživá, až bolestivá témata, kterým se však mladá generace jen zřídka vyhne.

Lekce jsou koncipovány jednotně. Tvoří je stručná anotace, shrnující dějovou linku příběhu, klíčové pojmy a tzv. nosná myšlenka vymezují tematiku povídky. Následuje věková kategorie, pro kterou je lekce určena, přičemž autorky počítají se zapojením žáků od 11 do 18 let, doporučená časová dotace, cíle vymezené pro učitele i žáky, přehled pomůcek zpracovaných pro danou lekci.

Autorky metodických lekcí se hlásí k postupům kritického myšlení, proto lekce důsledně člení do tří fází: evokace – uvědomění – reflexe. Evokace slouží k vybavování toho, co už žáci o konkrétním problému vědí, s čím mají osobní nebo zprostředkované zkušenosti. Žákům je například předestřena nějaká drobná příhoda a jsou dotazováni, zda něco podobného sami prožili, jak se při tom cítili, jaké postoje zaujímal, zda chápali postoje a jednání svého okolí. Případně jim je představeno téma lekce a oni se k němu vyjadřují pomocí volného psaní, T-Grafu apod. Evokace nabízí prostor pro utváření čtenářského zájmu, vzbuzování přirozené zvědavosti a hledání odpovědí na otázky kladené na základě osobních prožitků a emocí.

Fáze uvědomění zahrnuje v prvé řadě vlastní recepci textu, komunikování s ním a o něm, propojování již známého se získanými informacemi. Text je nejčastěji čten postupně po jednotlivých částech, doporučeno je promyšlené střídání tichého čtení s předčítáním učitele, nabízí se hlasité čtení ve dvojicích či ve skupinách. Čtení celé povídky není nutnou podmínkou naplnění vymezených cílů, vynechání některých pasáží nebo jejich stručné reprodukování umožňuje sladit realizaci lekce s časovými možnostmi, zohlednit zvláště v nižších ročnících úroveň čtenářských kompetencí konkrétního třídního kolektivu. V druhé fázi lekcí je důraz kladen na řízené čtení, čtení s předjímáním a reflexivní dialog. Z dalších metod typických pro kritické myšlení se využívá např. metoda V-CH-D (vím – chci se dozvědět – dozvěděl/a jsem se), podvojný deník, volné psaní atd. Nezbytnou součástí lekcí je reflexe sloužící k zjištění, do jaké míry se podařilo naplnit stanovené cíle, jak úspěšná byla komunikace žáků s textem, jaká stanoviska zaujali žáci ke zpracované tematice.

Pokud vycházíme z reálné školní praxe, jeví se navržené lekce jako širší nabídka, z níž si učitelé nejspíš zvolí aktivity podle vlastního uvážení. Při realizaci lekcí bude nejvýraznějším limitujícím faktorem čas. Lekce jsou až na několik výjimek koncipovány v rozsahu dvou vyučovacích hodin, tedy 90 minut. V úvodních doporučeních se počítá s jejich realizací v třídnických hodinách, při adaptačních pobytech apod., to jsou však aktivity výjimečné, okrajové. Má-li však *Kapuce* trvale obohatit výuku, posunout dosavadní pohledy na práci s uměleckým textem, musí najít své místo

v běžné výuce, optimálně i opakovaně v průběhu školního roku. Pokud by se lekce měly realizovat v předmětu český jazyk a literatura, sehrála by roli limitujícího faktoru hodinová dotace předmětu. Na 2. stupni základních škol je nejčastěji literární výchově vymezena jedna hodina týdně, výuka předmětu je rozložena do jednotlivých dnů, a to vede k obtížím s výměnou a spojováním hodin. Domníváme se však, že i při promyšlené redukci navržených lekcí do jedné vyučovací hodiny je možno dosáhnout stanovených cílů a současně naplnit požadavek, aby kontakt s vybranými povídkami nebyl uspěchaný ani povrchní.

Závěrem

Uvedený povídkový soubor lze vnímat v kontextu současné české knižní produkce pro dospívající čtenáře a současně pohledem literárněkritickým jako vybalancovaný z hlediska generačního zastoupení autorů a autorek, žánrového a tematického rozvržení. Patrná je poctivá snaha vybrat a ztvárnit aktuální témata dospívajících, oslovit je a zaujmout je zpracováním. Výsledkem je pestré využití narativních postupů, kompozičních modelů, žánrových možností i intermedialních aluzí. Prvoplánovost nebo schematicnost příběhů, podsouvání řešení a poučení sice oslabují přesvědčivost textů, ale výrazněji nesnižují jejich didaktický potenciál. Metodické návrhy jednotlivých lekcí nemusí být nutně jediným možným způsobem využití textů, ale můžou učitelům sloužit jako inspirace, příklady dobré praxe nebo východiska pro realizaci výukových aktivit „šitých“ na míru konkrétním žákům, třídním kolektivům i pedagogům. To se nakonec potvrdilo v seminářích pro vysokoškolské studenty učitelství, jejichž závěr měl obvykle podobu zaujaté diskuse přinášející množství námětů pro školní praxi.

Literatura

KOL. AUTORŮ. *Kapuce od mikiny*. Celé Česko čte dětem, 2022.

RUTHOVÁ, N. a kol. *Kapuce od mikiny*. Metodická příručka. Celé Česko čte dětem, 2022.

Regionální prvky ve výuce českého jazyka

Marta Šimečková, Tereza Kozlová,
Filip Kubeček, Martina Ireinová, ÚJČ AV ČR v Brně

simeckova@ujc.cas.cz

Klíčová slova: regionální výuka, dialekty, dialektologické zdroje pro výuku, učitelská anketa

Key words: regional teaching, dialects, dialectal sources of reference for teaching, survey among teachers

Regional Aspects in Teaching Czech

The paper presents the results of a survey that was conducted during the 2020/2021 school year through an online questionnaire. A total of 589 teachers from primary and secondary schools participated in the survey. The aim was to map the current state of dialect teaching (teachers' satisfaction with the extent of textbook explanations, utilization of dialect recordings, supplementary texts and worksheets, etc.).